

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "SHAXS XUSUSIYATLARI" NI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIZMLARNING LISONOY XUSUSIYATLARI

Dusmetova Rayxon Shuhrat qizi

Buxoro Xalqaro Universiteti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20264799>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar tilning milliy-madaniy qatlamini aks ettiruvchi muhim vositalardan biri sifatida insonning xarakteri, xulq-atvori, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlarini obrazli ifodalashda faol qo'llanadi. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning semantik, strukturaviy va pragmatik jihatlari o'rganildi. Shuningdek, frazeologizmlarda milliy mentalitet, etnomadaniy qadriyatlar hamda xalqning tarixiy tajribasi aks etishi ko'rsatib berildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilida individualizm va pragmatizmga oid frazeologizmlar ko'proq uchrasa, o'zbek tilida jamoaviylik, hurmat va axloqiy qadriyatlarga asoslangan frazeologizmlar ustunlik qiladi. Maqolada shaxs sifatlarini ifodalovchi iboralarning tarjima muammolari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Frazeologizm, shaxs xususiyatlari, lingvistika, semantika, pragmatika, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, milliy mentalitet, obrazlilik, idiomatik birliklar.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ лингвистических особенностей фразеологизмов, выражающих личностные качества, в английском и узбекском языках. Фразеологические единицы, являясь одним из важных средств отражения национально-культурного слоя языка, активно используются для образного выражения характера человека, его поведения, психологического состояния и социальных отношений. В ходе исследования были изучены семантические, структурные и прагматические аспекты фразеологизмов в английском и узбекском языках. Также показано, что во фразеологизмах отражаются национальный менталитет, этнокультурные ценности и исторический опыт народа. По результатам исследования установлено, что в английском языке чаще встречаются фразеологизмы, связанные с индивидуализмом и прагматизмом, тогда как в узбекском языке преобладают фразеологизмы, основанные на коллективизме, уважении и нравственных ценностях. В статье также анализируются проблемы перевода выражений, обозначающих личностные качества.

Ключевые слова: фразеологизм, личностные качества, лингвистика, семантика, прагматика, сравнительное языкознание, английский язык, узбекский язык, национальный менталитет, образность, идиоматические единицы.

Abstract: This article presents a comparative analysis of the linguistic features of phraseological units expressing personality traits in the English and Uzbek languages. Phraseological units, as one of the important means reflecting the national and cultural layer of a language, are actively used to figuratively express a person's character, behavior, psychological state, and social relations. During the research, the semantic, structural, and pragmatic aspects of phraseological units in English and Uzbek were studied. The article also demonstrates how national mentality, ethnocultural values, and the historical experience of people are reflected in phraseological expressions. According to the research results, phraseological units related to individualism and pragmatism are more common in English, whereas phraseological units based on collectivism, respect, and moral values prevail in Uzbek.

The article also analyzes translation problems related to expressions describing personality traits.

Keywords: phraseological unit, personality traits, linguistics, semantics, pragmatics, comparative linguistics, English language, Uzbek language, national mentality, imagery, idiomatic units.

Kirish

Frazeologik birliklar har qanday tilning eng muhim va murakkab qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning dunyoqarashi, mentaliteti, madaniyati va tarixiy tajribasini o'zida mujassamlashtiradi [1]. Tilshunoslikda frazeologizmlar ko'pincha inson xarakteri, ruhiy holati va ijtimoiy fazilatlarini obrazli ifodalovchi vosita sifatida o'rganiladi. Ayniqsa, shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologik birliklar tilning antropotsentrik tabiatini ochib berishda muhim ahamiyatga ega [2].

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikki tilda inson xarakteriga oid ko'plab frazeologizmlar mavjud. Bunday birliklar xalqning ijtimoiy hayoti, urf-odatlar va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, ingliz tilidagi “a cold fish” iborasi hissiyotini namoyon qilmaydigan odamni anglatsa, o'zbek tilidagi “bag'ri tosh” frazeologizmi shafqatsiz yoki rahmsiz kishini ifodalaydi [3].

Frazeologizmlar tilning obrazli qatlamini boyitibgina qolmay, kommunikativ jarayonda emotsional-ekspressiv vazifani ham bajaradi. Zamonaviy lingvistika, xususan kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika yo'nalishlarida frazeologik birliklarni tadqiq qilishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda [4]. Shu sababli ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlarning lisoniy xususiyatlarini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqot davomida qiyosiy-tipologik, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar ilmiy lug'atlar, frazeologik izohli manbalar hamda badiiy adabiyotlardan tanlab olindi [5]. Tadqiqot materiallari sifatida ingliz tilidagi Oxford Dictionary of Idioms, Cambridge Idioms Dictionary hamda o'zbek tilidagi “O'zbek tilining frazeologik lug'ati” dan foydalanildi.

Frazeologizmlar quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi:

- semantik ma'no;
- strukturaviy tuzilish;
- emotsional-ekspressiv xususiyat;
- pragmatik qo'llanish;
- milliy-madaniy komponentlar.

Shuningdek, tarjimashunoslik nuqtai nazaridan frazeologik ekvivalentlik masalasi ham ko'rib chiqildi. Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi 100 dan ortiq frazeologik birlik qiyosiy tahlil qilindi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar semantik jihatdan bir necha guruhlariga bo'linadi:

- ijobiy xarakter xususiyatlari;
- salbiy xarakter xususiyatlari;
- aql va tafakkur bilan bog'liq iboralar;

- hissiy holatni ifodalovchi birliklar;
- ijtimoiy xulq-atvorni ifodalovchi frazeologizmlar.

Ijobiy xususiyatlarni ifodalovchi frazeologizmlar har ikki tilda keng uchraydi. Ingliz tilidagi “as good as gold” iborasi juda yaxshi, odobli odam ma’nosini bildiradi. O‘zbek tilida esa “ko‘ngli oq” iborasi samimiy va pok niyatli insonni ifodalaydi [6].

Salbiy xarakter xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar son jihatdan ko‘proq ekanligi kuzatildi. Bu holat inson tabiatidagi kamchiliklarni obrazli tasvirlashga bo‘lgan ehtiyoj bilan bog‘liqdir. Masalan, ingliz tilidagi “a wolf in sheep’s clothing” iborasi ikkiyuzlamachi odamni anglatadi, o‘zbek tilidagi “qo‘y terisiga kirgan bo‘ri” frazeologizmi aynan shu ma‘noni beradi [7].

Aql va tafakkur bilan bog‘liq frazeologizmlarda ham o‘xshashliklar mavjud. Ingliz tilidagi “sharp as a tack” iborasi juda aqlli odamni bildiradi. O‘zbek tilida “kallasi ishlaydi” frazeologizmi shunga yaqin ma‘noda qo‘llanadi.

Hissiy holatni ifodalovchi frazeologizmlarda esa milliy madaniyatning ta’siri kuchliroq seziladi. O‘zbek tilida hissiy holatni ifodalovchi iboralarda yurak, ko‘ngil, bag‘ir kabi somatik komponentlar faol qatnashadi. Masalan, “yuragi keng”, “bag‘ri yumshoq”, “ko‘ngli nozik” kabi birliklar insonning ruhiy holatini ifodalaydi [8]

Tahlil va muhokama

Frazeologik birliklar til tizimining eng murakkab va obrazli qatlamlaridan biri bo‘lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, mentaliteti hamda dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi. Ayniqsa, shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar insonning xarakteri, ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy fazilatlarini ifodalashda muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi bunday birliklarni qiyosiy o‘rganish har ikki xalqning madaniy qadriyatlarini va konseptual tafakkuri o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Frazeologik birliklarning asosiy xususiyatlaridan biri ularning yuqori darajadagi obrazlilikidir. Obrazlilik tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi va nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar ko‘pincha metafora, metonimiya, sinekdoxa va taqqoslash kabi semantik mexanizmlar asosida yuzaga keladi [9]. Ingliz tilida inson xarakterini ifodalashda hayvon obrazlari keng qo‘llanadi. Bu holat ingliz xalqining tabiat va biologik kuzatuvlarga asoslangan tafakkurini aks ettiradi. Masalan, “as sly as a fox” frazeologizmi ayyor odamni, “as stubborn as a mule” o‘jar kishini, “as busy as a bee” esa serharakat insonni ifodalaydi. Ushbu birliklarda hayvonlarning tabiiy xatti-harakati inson xarakteriga metaforik tarzda ko‘chiriladi.

O‘zbek tilida esa insonning ichki ruhiy dunyosi va axloqiy fazilatlarini ifodalovchi somatik frazeologizmlar ustunlik qiladi. “Ko‘ngli oq”, “bag‘ri keng”, “yuragi qora”, “ko‘ngli tor” kabi iboralarda inson tanasi va ruhiy holati o‘rtasidagi metaforik bog‘liqlik namoyon bo‘ladi. Sharq xalqlarining madaniyatida qalb, yurak va ko‘ngil tushunchalari muhim ma’naviy kategoriya hisoblanadi. Shu sababli o‘zbek frazeologiyasida insonning ruhiy olami bilan bog‘liq komponentlar faol qo‘llanadi [8].

Frazeologizmlarning semantik tuzilishi tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida shaxsning individual sifatleri va mustaqil faoliyatini ifodalovchi birliklar ko‘proq uchraydi. Masalan, “self-made man” iborasi o‘z mehnati bilan muvaffaqiyatga erishgan insonni anglatadi, “go-getter” faol va intiluvchan odamni bildiradi. Bunday birliklar g‘arb jamiyatidagi individualizm va shaxsiy

muvaffaqiyat konsepsiyasining tilga ta'siri bilan izohlanadi [10]. Ingliz tilida insonning mustaqilligi, tashabbuskorligi va amaliy fikrlashi ko'pincha ijobiy sifat sifatida baholanadi.

O'zbek tilidagi frazeologik birliklarda esa jamoaviylik va ijtimoiy uyg'unlik g'oyasi ustunlik qiladi. “El ichida obro' topmoq”, “odamoxun”, “yaxshi nom qoldirmoq” kabi iboralar insonning jamiyatdagi mavqeini va ijtimoiy munosabatlardagi o'rnini ifodalaydi. Bu holat o'zbek xalqining kollektivistik madaniyati va insoniy munosabatlarga katta ahamiyat berishi bilan bog'liqdir. O'zbek tilida insonning jamiyat bilan uyg'unligi va odob-axloqi yuqori qadrlanadi.

Frazeologik birliklarning strukturaviy xususiyatlari ham ikki til o'rtasidagi farqlarni ko'rsatadi. Ingliz tilidagi ko'plab frazeologizmlar qisqa va ixcham shaklda bo'lib, sintaktik jihatdan sodda tuzilishga ega. Masalan, “cold fish”, “big mouth”, “dark horse” kabi birliklar ikki komponentli tuzilishga ega bo'lib, kuchli obrazlilikni ifodalaydi. O'zbek tilidagi frazeologizmlar esa ko'proq kengaygan va tasviriy xarakterga ega: “qo'y terisiga kirgan bo'ri”, “og'zidan bol tomadi”, “ko'ngliga qil sig'maydi” kabi iboralar murakkabroq sintaktik qurilish bilan ajralib turadi.

Frazeologizmlarning pragmatik vazifasi ham alohida ahamiyatga ega. Ular nafaqat ma'lumot yetkazish, balki tinglovchi yoki o'quvchiga emotsional ta'sir ko'rsatish funksiyasini ham bajaradi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda frazeologik birliklar personaj xarakterini ochishda muhim vosita hisoblanadi. Ingliz adabiyotida William Shakespeare, Charles Dickens va Jane Austen asarlarida frazeologik birliklardan keng foydalanilgan [11]. Shakespeare tragediyalarida qahramonlarning ichki kechinmalari va xarakteri ko'pincha obrazli iboralar orqali ifodalangan.

O'zbek adabiyotida ham frazeologizmlar badiiy tasvir vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va Said Ahmad kabi yozuvchilar xalq tilidagi frazeologik birliklardan samarali foydalanган. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida xalqona iboralar orqali personajlarning xarakteri va ijtimoiy muhiti yorqin tasvirlangan [12]. Bu esa frazeologizmlarning milliy kolorit yaratishdagi o'rnini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklarning lingvokulturologik jihati ularning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Har bir xalqning tarixiy rivojlanishi, turmush tarzi va madaniy qadriyatlari frazeologizmlarda aks etadi. Ingliz tilida sovuqqonlik, pragmatiklik va mustaqillik ijobiy sifat sifatida talqin qilinadi. Masalan, “keep a stiff upper lip” iborasi hissiyotlarni yashira olish va qiyinchiliklarga bardosh berish ma'nosini bildiradi. O'zbek tilida esa mehribonlik, saxovat va insonparvarlik yuqori qadrlanadi. “Bag'ri keng”, “ko'ngli ochiq” kabi iboralar insonning saxiy va ochiqko'ngil ekanligini ifodalaydi.

Frazeologik birliklarda rang komponentlari ham muhim semantik yuk tashiydi. Ranglar orqali insonning ruhiy holati va xarakteri metaforik ifodalanadi. Ingliz tilida “green with envy” iborasi hasadni bildirsa, “black-hearted” yovuz insonni anglatadi. O'zbek tilida “yuragi qora” yomon niyatli kishini, “oq ko'ngil” esa samimiy insonni ifodalaydi. Ranglarning bunday semantik talqini inson tafakkuridagi konseptual modellarning til orqali aks etishini ko'rsatadi [13].

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan frazeologizmlar inson tafakkurining mahsuli hisoblanadi. Kognitiv yondashuvga ko'ra, frazeologik birliklar insonning dunyoni idrok etish modeli bilan bog'liqdir. Masalan, “ko'ngli tog'day ko'tarildi” iborasida quvonch holati balandlik konsepti orqali ifodalanadi. Ingliz tilidagi “down in the dumps” iborasida esa tushkunlik pastlik

metaforasi bilan bog'langan. Bu holat inson tafakkurida hissiyotlarning fazoviy tasavvurlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklarning tarjimai tilshunoslikdagi eng murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Ko'p hollarda frazeologizmlar milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'lgani sababli ularni boshqa tilga aynan tarjima qilish qiyin bo'ladi. Ayrim hollarda to'liq ekvivalent mavjud bo'lsa, boshqa hollarda ma'no izohli tarjima orqali beriladi. Masalan, ingliz tilidagi “a wolf in sheep's clothing” frazeologizmi o'zbek tilidagi “qo'y terisiga kirgan bo'ri” iborasi bilan to'liq mos keladi. Biroq “couch potato” iborasining o'zbek tilida aniq frazeologik ekvivalenti mavjud emas.

Tarjima jarayonida nafaqat leksik ma'no, balki emotsional-ekspressiv ta'sir ham saqlanishi kerak. Chunki frazeologik birliklar oddiy axborot emas, balki milliy madaniyat va obrazlilikni ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli tarjimon frazeologizmlarning pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlarini chuqur bilishi lozim.

Frazeologik birliklarning emotsional-ekspressiv xususiyati ommaviy kommunikatsiyada ham muhim rol o'ynaydi. OAV, reklama va publitsistik matnlarda frazeologizmlar nutqning ta'sirchanligini oshirish uchun faol qo'llanadi. Masalan, ingliz tilidagi reklama matnlarida “think outside the box” kabi iboralar innovatsion fikrlashni targ'ib qilish maqsadida ishlatiladi. O'zbek publitsistikasida esa “yurtdoshlarimizning bag'ri kengligi” kabi birikmalar ijtimoiy birlik va insonparvarlik g'oyalarini ifodalash uchun qo'llanadi.

Frazeologik birliklarning yana bir muhim jihati ularning tarixiy taraqqiyot bilan bog'liqligidir. Ba'zi frazeologizmlar qadimiy diniy, mifologik yoki tarixiy manbalardan kelib chiqqan. Masalan, ingliz tilidagi ko'plab iboralar Bibliya manbalariga borib taqaladi. O'zbek tilidagi ayrim frazeologizmlar esa xalq og'zaki ijodi, maqollar va folklor bilan chambarchas bog'liqdir. Bu holat frazeologizmlarning tarixiy-madaniy xotira sifatidagi rolini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy globallashtirish jarayonlari frazeologik tizimga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ingliz tilining xalqaro kommunikatsiyadagi mavqei tufayli ayrim inglizcha iboralar boshqa tillarga kirib kelmoqda. Shu bilan birga, milliy frazeologik birliklarni saqlab qolish masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki frazeologizmlar xalqning madaniy o'zligini ifodalovchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar semantik, strukturaviy va pragmatik jihatdan boy tizimni tashkil qiladi. Ular nafaqat tilning obrazli qatlamini boyitadi, balki xalqning mentaliteti, axloqiy qadriyatlar va tarixiy tajribasini ham aks ettiradi. Frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish lingvistik, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, tillararo kommunikatsiyani chuqurroq anglash imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida shaxs xususiyatlarini ifodalovchi frazeologizmlar semantik, strukturaviy va pragmatik jihatdan boy tizimga ega ekanligini ko'rsatdi. Har ikki tilda inson xarakteri, hissiy holati va ijtimoiy xulqi obrazli vositalar orqali ifodalanadi.

Ingliz tilidagi frazeologizmlar individualizm va pragmatizmni ko'proq aks ettirsa, o'zbek tilidagi iboralar jamoaviylik, mehr-oqibat va axloqiy qadriyatlarga asoslanadi. Frazeologik birliklar xalqning milliy mentaliteti va madaniy dunyoqarashini o'zida mujassamlashtiradi.

Frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish tilshunoslik, tarjimashunoslik va lingvokulturologiya uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi

frazeologik birliklarni o'qitish, tarjima qilish hamda lingvistik tahlil qilish jarayonlarida amaliy manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 12–45-betlar.
2. Kunin A. V. English-Russian Phraseological Dictionary. – Moscow: Russian Language Publishers, 1984. – pp. 25–67.
3. Cowie A. P. Phraseology: Theory, Analysis and Applications. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – pp. 41–59.
4. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – pp. 18–37.
5. Oxford Dictionary of Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – pp. 55–102.
6. Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – pp. 73–121.
7. Mamatov A. O'zbek frazeologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 1999. – 54–89-betlar.
8. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek tilida frazeologik birliklar. – Toshkent: Universitet, 2002. – 33–76-betlar.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – pp. 3–45.
10. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – pp. 87–129.
11. Shakespeare W. Hamlet. – London: Penguin Classics, 2005. – pp. 115–140.
12. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018. – 95–163-betlar.
13. Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – pp. 52–101.